

ДЕКОЛОНІЗАЦІЯ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ ЯК ЕЛЕМЕНТ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

(оглядова довідка за матеріалами преси та інтернету за 2020–2021 рр.)

Україна – європейська країна з багатою культурною спадщиною і яскравою сучасною культурою, яка сьогодні переживає відродження – українському мистецтву притаманні зростання творчої енергії, експерименти з формою та змістом, переосмислення національної традиції – усе це демонструє післямайданна Україна [1].

«Здається, останні роки 5–6 ми бачимо, що держава чи не вперше від часів Івана Мазепи підтримує свою національну культуру, – каже дослідник літератури, директор видавництва «Смолоскип», есеїст, критик і перекладач Ростислав Семків. – Зараз цей процес, як на мене, дещо уповільнився, але він не згорнутий. А в перспективі, мабуть, буде далі розгортатися. Такою сильною, як зараз, українська культура не була вже дуже довгий час» [2].

«Якраз постання таких нових інституцій, як Український інститут, Український культурний фонд, Інститут книги, Інститут національної пам'яті є підтвердженням того, що в Україні зародилася свідомо політика розвитку культури й гуманітарного блоку», – підтримує думку про силу української культури Тетяна Філевська, креативна директорка Українського інституту. Водночас, зауважує вона, треба ще багато зробити для сталої розбудови інституцій і формування довіри до них з боку суспільства, бо йдеться про наші колективні травми: «Це досвід недовіри, зневіри й невинуватих сподівань, який отримали кілька поколінь. У нас кожна родина може розповісти, чому не варто довіряти державі» [3].

На жаль, ми як українці маємо дуже слабе відчуття суб'єктності: нас як індивідів, нашого суспільства, держави. Серед причин і складне історичне минуле, яке потребує реконструкції історичної правди, й виклики сьогодення, оскільки Росія продовжує агресивно використовувати культуру для просування і насадження своїх імперських наративів, зокрема, приписуючи собі здобутки інших культур, які колись знаходилися на території Російської імперії або Радянського Союзу [4; 5].

Так, повертаючи із забуття сумні події минувшини, історик Сергій Кот наводить приклад привласнення Державною Третьяковською галереєю в Москві відряджених на виставку експонатів – мозаїк, фресок та інших предметів мистецтва зі стін Михайлівського Золотоверхого собору в Києві.

В 1938-му Третьяковській галереї в екстреному порядку було доручено підготувати виставку до 750-річчя «Слова о полку Ігоревім», для участі в якій у Москву були надіслані експонати періоду Київської Русі з музеїв столиці Української РСР. Однак після закриття виставки пам'ятки Києву не повернули, а відмову мотивували поясненнями щодо «обміну», який нібито відбувся за обопільною згодою сторін. Тож надані в Москву на тимчасову виставку одна із найкращих мозаїк Михайлівського Золотоверхого собору «Димитрій Солунський» та шиферна плита з зображенням святих вершників дотепер відкривають зал давньоруського мистецтва Третьяковської галереї. Залишилися в Росії й інші пам'ятки. Як зауважує науковець, сучасні легенди щодо походження цих реліквій та обставин, за яких вони опинялися в музеях Росії, напрочуд схожі: буцімто українці були такі «щедрі», що або дарували безцінні пам'ятки російським музеям, або обмінювали їх на зовсім нерівноцінні еквіваленти. І ці вигадки донині вносяться в сучасні музейні каталоги, аби приховати правду [6].

Сьогодні Росія не тільки продовжує свою політику культурної експансії, але й посилює свої позиції на європейському культурному ринку, використовуючи інструменти інформаційної війни.

Промовистий приклад – велика ретроспектива Іллі Рєпіна, що відкрилася наприкінці квітня 2021 року в Атенеумі, центральному художньому музеї Фінляндії. В описі виставки знайшлася аж одна згадка про Україну в житті видатного живописця: «народжений на території сучасної України, Рєпін є найвідомішим художником Росії, а також улюбленим для фінів: його будинок-студія знаходився на фінській території, у Куоккала в Терійокі, між 1903 і 1930 рр.» Далі йдеться про його виключний внесок як живописця російського народу. Поза тим, в альбомі, присвяченому виставці Рєпіна 2006 року в Музеї Південної Карелії фінського міста Лаппеєнранта, що вийшов 12 років тому, Україні відводиться більш адекватне місце в житті художника. Проте за останнє десятиліття Україна фактично випарувалася з фінського сприйняття біографії Рєпіна, настільки, що місце подій, зображених на відомій картині «Запорожці пишуть листа турецькому султану» зазначене як «Росія 1676 року», а запорожці віднесені до «звичайних росіян».

Тема уникнення зв'язків з Україною у виставці вийшла у фінські ЗМІ, якраз коли після глибокого локдауну, коли музей нарешті відкрився. Колонку під назвою «Ігнорування українськості Іллі Рєпіна є частиною російського культурного привласнення» опублікував головний медіаресурс Фінляндії Helsingin Sanomat. Її автор, фінсько-український музикант та культурний активіст Лукас Стасевський, звернув увагу на те, що державний музей Атенеум демонструє Рєпіна як російського художника, а його творчість – як зображення російської історії та без будь-якої згадки українського впливу. «Я вважаю, що Атенеум має змінити презентацію виставки й постаті Рєпіна та взяти до уваги українську точку зору», – пише Стасевський.

Активіст підкреслює, що фінам Україна відома через війну, а також образ українців-заробітчанин. Але важливі історичні та культурні маркери не в переліку цих асоціацій. «Про козацтво і особливо про Київську Русь пишуть в контексті

російського нарративу. Наприклад, Київська Русь у фінському перекладі – Kiovan Venäjä, тобто Київська Росія», – додає активіст.

Креативна директорка Українського інституту Т. Філевська, зі свого боку, коментує, що подібна ситуація розгортається в усіх видах мистецтв – у музиці, у візуальному мистецтві, в літературі, в академічному середовищі, тож політика росіян нам дуже добре знайома й впізнавана [5].

Істотний резонанс у соцмережах викликала й виставка в столиці РФ з пафосною назвою «Франція і Росія: 10 століть разом», яка відкрилася 17 вересня 2021 в Музеях Московського Кремля, і яка триватиме аж до січня наступного року. Експозиція привертає увагу довгим переліком авторитетних музейних установ, які були причетні до її створення. Тут і Національний музей палаців Версаль і Тріанон (Франція), Музей Вікторії і Альберта (Велика Британія), Національна бібліотека Франції, московська Третьяковська галерея, Державний музей образотворчого мистецтва імені Пушкіна тощо.

На огляд відвідувачів виставлено близько 200 експонатів. Проте найбільше обурило користувачів соцмереж пропагандистська складова цієї виставки. Зокрема, звертається увага на те, що організатори цієї масштабної події першим актом російсько-французьких відносин вважають шлюб київської князівни Анни Ярославни й французького короля Генріха I. При цьому жодним чином не пояснюється, хто вона така і який стосунок мала до Москви. Це і є наріжний камінь російсько-французької дружби: «Якщо цей камінь прибрати, то дружба скорочується років на 550 і має відраховуватися з початком 17 століття. В 1615 році відбулося перше московське посольство у Франції», – пише в коментарях Олексій Копитько.

В експозиції також представлено Реймське Євангеліє, яке, на думку істориків, привезла з собою з Києва у Францію Анна Ярославна. Сама присутність на виставці цієї писемної пам'ятки української минувшини це, фактично, визнання Росії правонаступницею Русі. «Дивіться, аби держава Франція широким жестом його там не залишила – на знак своєї щирої дружби з країною, якої 10 століть тому взагалі не існувало», – обурюється журналістка Анна Шестак [7].

У будь-якому разі сьогодні дуже важливо говорити про сферу культури в контексті інформаційної війни та сприймати її як окремий елемент національної безпеки.

Володимир Шейко, генеральний директор Українського інституту: «Сьогоднішні загрози й виклики значно складніші та комплексніші, ніж прямий збройний напад однієї країни на іншу. Тому й безпеку треба трактувати ширше: не лише як пряму загрозу здоров'ю чи життю людини, а як загрозу її спроможності, свободі, критичному мисленню... Тому РФ прагне стерти нашу пам'ять, позиціонує нашу мову як недомову або діалект російської, фрагментує нашу церкву, розмиває ідентичність, вписуючи Україну до „пострадянського” чи „євразійського” простору, „нового Сходу”».

Окрему стурбованість викликає мовне питання, оскільки в історії держави-агресори неодноразово використовували його для виправдання своїх загарбницьких дій: «Говоримо тут про пряму загрозу фізичній безпеці, бо до нас рап-

том можуть прийти „захищати” російськомовних, адже в Україні буцімто немає своїх мови та історії... Такі дії значно легше легітимізувати в очах міжнародної спільноти, якщо ця спільнота не вважає Україну окремою та суб’єктною державою», – зазначає Шейко.

Так само істотною проблемою директор Українського інституту вважає невміння багатьох іноземців відокремлювати агресивну політику Росії від сприйняття її як країни великої культури: «Дуже добре знаю це з досвіду співпраці з британцями або французами, які навчалися в російських університетах, працювали або часто бували в Росії. Їхній сентимент до російської культури цілковито затьмарює деструктивну поведінку Росії в Україні та світі. Маємо розуміти, що це теж серйозна загроза нашій національній безпеці» [8].

Росія, приміром, невпинно збільшує свою присутність у такій впливовій європейській країні, як Франція.

«Моду на російське активно просувають у соцмережах», – розповідає в інтерв’ю часопису «Тиждень» викладач одного з паризьких коледжів Мішель Бернар. За його словами, під час протестів «жовтих жилетів» франкомовна служба RT, яка фінансується Кремлем, зуміла розширити свою аудиторію завдяки умовному бунтарському сегменту переважно віком від 15 до 25 років. Молодь сприйняла гасло «У нас ви дізнаєтеся про те, що замовчують інші медіа» за чисту монету. Російське для цієї категорії дорівнює «альтернативному», зазначає викладач. І от, звичайна 16-річна ліцеїстка з небагато паризького передмістя, учасниця всіх доступних упродовж пандемії «антикапіталістичних» протестів іронічно посміхається проханням зняти значок з портретом Сталіна. «Це все пропаганда!», – відмахується вона від аргументів про репресії, Голодомор, концтабори та інші ознаки «щасливого життя» за Сталіна. Шукаючи альтернативного погляду на Заході, ми часто бачимо ту саму порожнечу, оскільки західне бачення України досі значною мірою сформоване Москвою [9].

Складне минуле і не менш складне теперішнє, зокрема і через російсько-українську війну, спричиняє до того, що українці концентруються радше на умовних «зрадах», ніж «перемогах».

«Технології – це одночасно ліки й отрута, бо нові інструменти перевірки фактів також стають і засобами поширення фейків», – розмірковує філософ, письменник та перекладач Володимир Єрмоленко. Проте фейки – це лише вершина айсберга. Питання полягає не в тому, чому люди вірять брехні, а в тому, чому люди хочуть чути саме цю інформацію чи саме цю брехню. Адже кожен елемент інформації фільтрується тим, що ми вже знаємо або відчуваємо. А втім, ціннісна база українського суспільства – невіра в себе й свою країну як відгомін нашого історичного досвіду. Тому українці зазвичай віддають перевагу гіршому сценарію розвитку подій, гіршому тлумаченню. А пропаганда, зокрема російська, тільки підігрує цьому: вона каже, що Україна – невдала країна, штучна країна тощо. Настав час змінювати власні звички роботи з інформацією – не шукати в ній підтвердження свого переконання, що «все погано». Такі оцінки більше свідчать про проблеми нашої свідомості, а не реальності [4].

Борис Бахтєєв, автор інтернет-видання «Детектор медіа» пише: «Реальність така: з величезною ймовірністю у зовнішній політиці Росії нічого не зміниться до 2036 року. Й перш за все в політиці щодо України. Путін отримує додаткових 12 років для того, щоб реалізувати свою ідею про „возз'єднання України з Росією”. При цьому потрібно враховувати: таке „возз'єднання”, якщо воно станеться, буде надзвичайно жорстоким і далеко не обійдеться маргіналізацією української мови, української культури та української історії, як це було в СРСР».

За роки війни, наголошує він, в Україні звикли до того, що війна – уповільнена, триває немов за інерцією, і ніяких успіхів Росія не доб'ється, як не добилася до сьогодні. Почуття небезпеки в українському суспільстві якщо не втрачено, то ослаблене, тому і влада, і медіаспільнота повинні терміново виробити нові способи протидії російській пропаганді, з одного боку, а з іншого – вирішити, що робити з російською пропагандою зсередини самої України, тобто шукати способи достукатися до розуму і сердець громадян України [10].

То як Україні бути в такій тотальній дезорієнтації, як вичищати «вражену територію» і чи це взагалі можливо у великому масштабі?

В умовах інформаційної війни варто активніше повертати й популяризувати українську інтелектуальну спадщину, яка створила потужне антиколоніальне поле, що здатне боронити нашу культуру в протистоянні з культурою метрополії, переконаний літературознавець Р. Семків. Він також зауважує, що від моменту проголошення Україною Незалежності в нас триває повільна деколонізація. Але треба називати речі своїми іменами: ми були колонією й частково нею залишаємося.

«Вочевидь, коли Богдан Хмельницький підписував Переяславську угоду з Росією, то уявляв собі її наслідки трохи інакше. Назовні це був ніби братній політичний союз, але де-факто Росія здійснювала анігіляцію культури свого союзника, щоб розчинити його у власному державному організмі. Треба постійно наголошувати, що українська культура чинила дуже й дуже сильний спротив. Багато культур, навіть усередині самої Європи, до яких застосовували колоніальні методи, не витримали, повністю зникли, асимілювалися. Українська культура й література виявили надзвичайно сильну волю до життя та збереглися попри дуже активні спроби їх нівелювати. Вони роблять кроки до врівноваження, віднаходження внутрішнього балансу й насамперед автономії», – наголошує він.

Шлях до власної культурної автономії, ідеологічної незалежності – це не лише питання тривалості державної незалежності. Ці процеси почалися раніше за той період, який ми називаємо постколоніальним, коли дієво здійснюються кроки політичного від'єднання від колишньої метрополії. Антиколоніальні зусилля й боротьба – постійна справа української літератури нового часу.

Тарас Шевченко – потужний антиколоніальний письменник, який відповів на Гоголівський образ мертвої України, України-фантазії, України минулого, вихопивши цю минулу Україну з могили. Він був абсолютним європейцем, бо вся європейська культура того часу марила ідеєю «повстання з мертвих»,

«воскресіння», «палінгенесії». Шевченко вловив не тільки суть України, а й суть Європи того часу. І ще одна важлива річ. Він зв'язав дві станові концепції України: країни воїнів XVII століття – козацької України, і країни хліборобів XIX століття – селянської України. Це були два абсолютно протилежні класи, а Шевченко їх зв'язав у щось одне. Це був дуже потужний і глибокий інтелектуальний хід.

Леся Українка. Вона, можливо, найбільше з наших класиків намагалася вивести українську культуру за її хуторянські межі, дати їй голос у світових контекстах. Подивися на теми її творів – раннє християнство і Рим, антична Греція, Троянська війна, британські пуритани в Америці, давній Єгипет, Близький Схід, барокова Іспанія та Дон Жуан – і безліч іншого. Поетка, драматургиня, перекладачка і громадська діячка, що увійшла в історію української і європейської літератури, бачила інші культури важливим екраном і дзеркалом, крізь які ми починали дивитися на себе. Ми чомусь боїмося виходити за свої межі, мислити ширшими категоріями, ніж категорії своєї країни. І ми не маємо постійно бути в комплексі перед Польщею, наприклад. Тому так важливо читати Лесю Українку – долати свою провінційність, виходити за свої національні межі.

Михайло Драгоманов – людина, що дала багато для розуміння українського політичного ейдосу. Нинішню реформу децентралізації неможливо зрозуміти без Драгоманова. Він казав, що українська політична культура множинна, вона завжди матиме в собі множинність суб'єктностей, і дуже важливо знаходити між ними рівновагу. Що в Україні легітимність влади завжди йде знизу, з громади – а не згори, від царя, як у Росії. Як історик, філософ, економіст, він закорінив українську політичну культуру в традиціях європейських республік – від античності до модерності.

Микола Хвильовий своєю ідеєю «азіатського Ренесансу» описує те, що з нами відбувається зараз: поступове розширення цінностей гідності й свободи (умовно – «європейських цінностей») – на Схід. У цьому й головний конфлікт Хвильового зі сталінізмом: письменник хотів ціннісного руху Заходу на Схід, сталінізм хотів авторитарного руху Сходу на Захід. Тоді Хвильовий програв, але зараз бачимо час його реваншу над Сталіним. Говорячи про його гасло «Геть від Москви», варто зауважити, що Хвильовий був частиною громади, яка розбудовувала щось, що мало бути центром. Вони відчували себе відмінними від Росії, від Заходу, вибудовували центр у собі. Вочевидь, зараз ми знову стаємо власниками цього процесу.

Пантелеймон Куліш – людина, що подивилася критичним оком на козацький міф, який створили кирило-мефодіївці чи «Історія Русів». Куліш побачив небезпечний анархічний елемент у козацтві – і цей анархічний елемент живе й процвітає в Україні досі [4; 11].

Повернення в сучасний дискурс знакових постатей, феноменів української культури можна вважати трендом нашого часу.

Цього року на літературній онлайн-конференції «Ми перемогли всі стихії й дощі», присвяченій пам'яті репресованих письменників-футуристів, обговорювали, як повернути їхні імена в культурний контекст. Твори найвідоміших

представників українського футуризму – поетів Михайля Семенка, Миколи Скуби, Олекси Влизька, Гео Шкурупія – нарешті повертаються до сучасного читача. Адже лише нещодавно історики та літературознавці отримали доступ до раніше закритих архівів радянських спецслужб. Як зазначили дослідники, футуристи не мали такої видатної позиції в українській літературі, як неокласики чи символісти, проте вони збагатили поезію новим звучанням, темами, формами, експериментаторством. Серед учасників та ініціаторів заходу: Т. Шептицька, заступник генерального директора з наукової роботи Національно-культурного заповідника «Биківнянські могили», директор видавництва «Смолоскип» Р. Семків, письменники С. Пантюк і В. Крюгер, а також активістки Літературної майстерні «Божевільні риби» [12].

Тим часом Музей історії міста Києва відкрив національний проєкт «Велика сімка», присвячений творчості художників Олександра Архипенка, Михайла Бойчука, Анатолія Криволапа, Казимира Малевича, Георгія Нарбута, Марії Примаченко, Тараса Шевченка. Мета проєкту – створити візуальний код нації [13].

Україна повинна поборотися з Росією за свою культурну спадщину, зокрема за постаті Гоголя і Малевича, їхні імена мають функціонувати в нашому культурному та інформаційному просторі. Це переконання висловив в інтерв'ю «BBC NEWS Україна» міністр культури та інформаційної політики Олександр Ткаченко. [14; 15; 16].

Нині в арсеналі російських пропагандистів чимало інструментів, за допомоги яких формуються політично «зручні» легенди, але часом доходить до геть абсурдних речей.

«Підбиття підсумків Міжнародного творчого конкурсу сучасних поетів в день пам'яті російсько-українського поета Тараса Шевченка» – захід, анонсований 9 березня 2021 року Російським центром науки і культури в Києві, було організовано спільно з російською агенцією «Россотрудничество», яку, до речі, Європейський парламент визнав пропагандистською.

На цей анонс звернув увагу регіональний віцепрезидент Світового конгресу українців у Південній та Західній Європі, голова Співки українців у Португалії Павло Садох, оприлюднивши у фейсбуці відкритий лист-протест через влаштований російським держагентством конкурс, у якому Тараса Шевченка названо «російсько-українським поетом».

«Вже сама назва заходу дезінформує українську й світову спільноту про те, що український поет, національний герой і символ України, Тарас Григорович Шевченко був „русско-украинским поетом”. Але більше насторожує і турбує те, що на сьомому році війни, в Києві абсолютно відкрито функціонує представництво російської пропагандистської агенції „Россотрудничество”. Це при тому, що в Росії закриті всі українські центри, переслідуються українські громадські діячі і Світовий конгрес українців визнаний як небажана в РФ організація», – йдеться у відкритому листі Садохи до Президента України Володимира Зеленського та РНБО.

Міністр культури й інформаційної політики України Олександр Ткаченко назвав заяви Російського центру науки і культури в Києві «дрібною інформаційною провокацією» та «класичними імперськими звичками кремлівців». Діяльність «Россотрудничества» та сам захід засудили також і в Міністерстві закордонних справ: «У зв'язку з маніпулятивними та зухвалими зазіханнями країни-агресора на історико-культурну і філософську спадщину Т. Г. Шевченка, наголошуємо, що національна самоідентифікація Кобзаря – непримиренного борця за національне і духовне відродження України, визволення нашої Батьківщини з-під гніту Росії – не може викликати жодних сумнівів. МЗС заперечує будь-які російські наративи стосовно Т. Г. Шевченка».

У відомстві пояснюють, що Російський центр науки і культури в Києві – це єдина в Україні державна установа Росії з функціями культурного представництва. І, згідно з угодою між Кабінетом міністрів України та урядом Росії про заснування та умови діяльності інформаційно-культурних центрів від 27.02.1998 року, в Москві створений і функціонує Національний культурний центр України. Це українське представництво не має філій в інших містах Росії [17; 18; 19].

Ба більше, в Москві нещодавно вийшло дослідження культуролога Олександра Ужанкова на тему літературного шедевра XII століття – поеми «Слово о полку Ігоревім». У своїй розвідці Ужанков обґрунтовує припущення, що досі невідомим автором знаменитої поеми цілком може бути ігумен Видубицького монастиря Мойсей. І на підставі свого припущення називає ігумена «гениальним и фактически первым русским писателем – предшественником Пушкина и Толстого». І при цьому зазначає: «Великая русская литература обрела в своем пантеоне очень важное для нее имя».

Відомо, що в науці про «Слово» існує понад 20 можливих претендентів на його авторство. Пошуки автора тривають, і «особливо аматорами, які майже не зважають на те, що зроблено до них», – зазначав у своїх дослідженнях український науковець, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, керівник відділу давньої української літератури Інституту літератури ім. Т. Шевченка Олекса Мишанич.

Отже, й гіпотеза Ужанкова також має право на існування. Але от щодо його, тобто імовірного автора поеми, причетності до Пушкіна, Толстого і «великой русской литературы» – це вже повне безглуздя, пишуть авторки Радіо Свобода, журналістки Ірина Костенко та Ірина Халупа.

По перше, геніальна поема XII століття є літературною спадщиною України-Русі, могутньої держави європейського середньовіччя, творцем якої був український етнос. Це науково обґрунтував Михайло Грушевський. По-друге, як стверджує академік, доктор філології Григорій Півторак, найпереконливішим свідченням українського походження «Слова» є його мова, приміром, у жодному творі Пушкіна й Толстого не має такого, як у «Слові...» написання назви української столиці – «з КЬєва...».

Отже, чіпляти геніальну поему до російської літератури – справа безнадійна. Якщо ж це робити на основі засад «русского мира» – то все іде як по ма-

слу. Власне, сьогодні саме на підставі цієї неоімперської політики і множаться численні «відкриття» московських дослідників про тисячолітні корені російської держави [20].

Лічильник нашої незалежності перейшов позначку в 30 років, але ми привчені до думки, що автентичних мистецьких традицій, вартісних культурних взірців, ба навіть гідних пам'яті історичних сюжетів у нас обмаль – саме таку оптику нам нав'язала імперія. Сентимент до радянської, ширше – російської культури, все ще зберігається. Тому вихід України з російської орбіти – наразі не результат, а мета. Зрештою все залежатиме від того, наскільки вдалі заміники колоніального продукту пропонуватиме сучасна українська культура.

«Це становище не є трагічним, але основна небезпека полягає в спокусі знову зробити колишню метрополію точкою збирання нашої ідентичності – нехай і як об'єкта принципового протиставлення», – зауважує Максим Віхров, український журналіст, публіцист.

Вочевидь, українська гранд-стратегія – у віднайденій власній ідентичності. На першому етапі це завдання для тих, хто працює з сенсами й культурними взірцями. Саме вони мають сконструювати наративи, що оповідатимуть про те, чим є і чим не є українське в усіх можливих вимірах. Перші ж, кому слід скористатися доробком дослідників, – це креативні спільноти, що створюватимуть новий питомо український культурний продукт. [8; 9].

Сучасна культура України бурхливо розвивається, генерує нові сенси та образи, ставить питання, вона представлена митцями з цікавими інноваційними ідеями. Новий інтерес до України допоміг багатьом митцям і мисткиням бути побаченими й почутими в світі: одразу згадуються перформанси Марії Куліковської (акція «254» на бієнале Маніфеста'10 у Санкт-Петербурзі, серія перформансів з мильними скульптурами у Лондоні, Мальме, Мюнхені), виставка *Reconstruction of Memoгу* під кураторством Лії та Андрія Достлєвих, що пройшла у Варшаві, Познані й Празі, та проекти фонду ІЗОЛЯЦІЯ (*Culture and Conflict: IZOLYATSIA in Exile* у Парижі, Празі, Берліні та Кошицях, акція [#onvacation](#) на 56-й Венеційській бієнале).

Саме від Євромайдану та війни на сході України ведеться історія новітнього українського мистецтва. Певно, наймасштабніший проєкт за межами нашої країни, що став спробою сформуванню нового українського мистецького канону та презентував цю нову хронологію, – це виставка кураторів Аліси Ложкіної та Костянтина Акінши *Permanent Revolution. Ukrainian Art Today* у Музеї Людвіга в Будапешті (2018) та її органічне продовження – виставка *Between Fire and Fire. Ukrainian Art Today*, що пройшла у галереї *Semperdepot* у Відні (2019) завдяки Українському інституту та *Zenko Foundation*. Цей проєкт створив прецедент і знайшов певний спосіб розповіді про актуальне мистецтво України, а отже, будь-які майбутні виставки-антології на цю тему так чи інакше апелюватимуть до нього, продовжуючи цей наратив або полемізуючи з ним.

Після 2014 року українське мистецтво все частіше можна побачити на профільних артмайданчиках за кордоном – від приватних галерей та ярмарків до великих бієнале та фестивалів. Певною мірою це пов'язано з тим, що поко-

ління українських митців, сформоване у 2000-х, набуло у 2010-х міжнародного визнання, завдяки чому, скажімо, сольні виставки Нікити Кадана можна було побачити останніми роками в Берліні, Лондоні, Любляні, Відні чи Парижі, а Жанну Кадирову запросили з сольним проєктом на Венеційську бієнале 2019 року. Низка інституцій з України також реалізували останнім часом цікаві міжнародні колаборації: крім згаданої ІЗОЛЯЦІЇ, варто відзначити Центр візуальної культури (зокрема виставка Neighbors/Сусіди (2018) у Варшаві), Харківську муніципальну галерею (виставковий проєкт I do not feel free to do what I want (2019–2021) у співпраці з артцентром < rotor> у Граці), галерею АРТСВІТ (онлайн-резиденція Перехід/"Crossing для молодих німецьких та українських митців), Платформу ТЮ (онлайн-резиденція Woven Network для семи мисткинь із п'яти країн Європи) тощо. Не варто ігнорувати і той факт, що введення безвізу та поява в Україні лоукостів у доковідні часи дозволили українцям більше подорожувати, і це природно позначилося на мобільності митців і кураторів.

Необхідно також згадати про явища, які мають потенціал до фундаментальних, системних змін у сприйнятті української культури й мистецтва у світі.

Важливим ефектом Євромайдану стала емансипація української артсцени на пострадянському просторі, де традиційно домінує російське мистецтво. Україна потроху почала відвойовувати свою культурну спадщину, яку, про що згадувалося вище, часто приписують Росії.

Наприклад, полем боротьби стала деконструкція усталеного на заході поняття «російський авангард» та виділення у ньому цілком самобутніх національних авангардів: українського, польського, білоруського. Значну роль у цьому процесі відіграє видання таких книжок як «Українські митці Парижа 1900–1939» (Родовід, 2010) та «Казимир Малевич. Київський період 1928–1930» (Родовід, 2019) англійською та французькою мовами, проведення міжнародних наукових конференцій на кшталт «Казимир Малевич: Київський аспект» (2016), кампанії щодо коректного зазначення походження того чи іншого митця у колекціях музеїв світу тощо.

Інший культурний пласт – спадщина періоду УРСР. Українські радянські мозаїки стали справжнім міжнародним хітом: після виходу альбому *Decommunized: Ukrainian Soviet Mosaics* (Основи, 2017) німецьке видавництво Dom Publishers випустило путівник *Ukraine. Art for Architecture: Soviet Modernist Mosaics from 1960 to 1990* (2020), а самі мозаїки постали у вигляді 3D-мепінгу в Музейному кварталі Відня в рамках Української ночі, організованої Українським інститутом 2019 року.

До знакових явищ слід віднести також мистецтво українських шістдесятників, з яким світ може тепер познайомитися завдяки таким проєктам як 60s. *The Lost Treasures* – онлайн-проєкту про художниць-шістдесятниць, реалізованому у рамках програми Українського інституту *Ukraine Everywhere*, чи, наприклад, альбому *The Art Of Ukrainian Sixties* (Основи, 2021).

На інший рівень дискурсу вийшли архітектура радянського модернізму, зокрема завдяки виданню *Soviet Modernism. Brutalism. Post-Modernism. Buildings and Structures in Ukraine 1955–1991* (Основи, 2019) та фільмам Олексія

Радинського «Колір фасаду: синій» (2019) та «Колообіг» (2020), а також український радянський графічний дизайн (двомовна антологія «Знак. Українські товарні знаки 1960–80-х років» (IST Publishing, 2019) від У, Н, А колективу).

Варто розуміти, що до появи згаданих видань мистецькі явища, про які вони розповідають, були або цілком невідомі за межами України, або ж автоматично ідентифікувалися як російські.

За останні роки українські дослідники й куратори здійснили колосальну роботу для позначення України на культурній мапі світу. Дослідницька платформа PinchukArtCentre відіграє в цьому процесі важливу роль, архівуючи та ґрунтовно досліджуючи сучасне українське мистецтво. Значення виходу книжок *Parcommune. Place. Community. Phenomenon* англійською мовою (2019) та «Чому в українському мистецтві є великі художниці» англійською (2019) та польською (2020) важко переоцінити. Наступний виклик для України – зробити так, щоб ці розвідки були доступні в усіх провідних артінституціях світу.

Нарешті, чи не головним здобутком Євромайдану стала поява державних культурних інституцій нового зразка, які вже почали змінювати правила гри в артсекторі. Є сподівання, що вони зможуть принести в перспективі довготривалі системні зміни. Програми Українського культурного фонду (Інноваційний культурний продукт, Н.О.Р.Д., Знакові події та інші) та Українського інституту (Екстер, Visualise, Ukraine Everywhere) за якихось три роки створили можливості міжнародної мобільності для десятків українських митців, кураторів, артменеджерів та реалізації низки мистецьких проєктів з презентації України за кордоном. Останні приклади дають привід для оптимізму: Україна починає ставитися до культури серйозно та працювати над своїм іміджем. Але щоб оптимізм перетворився на впевненість, розпочаті процеси потребують сталості [21].

Як бачимо, Україна не хоче надалі залишатися великою білою плямою на тлі культурного розмаїття Європи. Адже ми змогли пережити й подолати досвід колонізації, тоталітарного суспільства, коли принижувалася українська мова й культура, таких катастроф, як Чорнобильська трагедія чи Голодомор. Зрештою цей досвід став частиною нашої ідентичності та визначив сучасні маркери українськості. Цим активом нам варто поділитися зі світом [3].

Суспільства солідаризуються через цінності. Настав час говорити про еволюцію, побудову актуального наративу, розвінчання міфів, зупинення привласнення національних символів сусідами.

«Символ» – програма Національного центру «Український дім», спрямована на вироблення стратегії осучаснення культурного іміджу країни. Вона про силу та потенціал символів стати складовою культурної політики країни. Питання символів, а точніше тих ідей, які вони втілюють, безсумнівно, є актуальним для розповіді про Україну як для самих українців, так і для іноземців. Наприклад, згідно з даними опитування, проведеного Українським домом щодо символів нашої держави, для більшості респондентів усе ж існують виключно усталені, давно сформовані та здавна озвучені символи. Проте варто нагадати, що формувалися вони в дуже складних умовах, коли значна частина нашої культури була витіснена, заборонена або навіть знищена.

«Для мене основний момент розуміння нашого сьогодення лежить у тому, щоб ми могли відійти на кілька кроків назад, зрозуміти, що було нашим символом десять, двадцять, тридцять років тому», – ділиться арткуратор, засновник артцентру «Я Галерея» Павло Гудімов, розповідаючи про свій проєкт «Лабіринти ЛКСФ», тобто Львівської експериментальної кераміко-скульптурної фабрики, яка, на його думку, є символом величезного творчого натхнення покоління шістдесятників-сімдесятників.

Для Івана Козленка, генерального директора Національного центру Олександра Довженка, важливо, щоб символ мав укоріненість у часі, а також, щоб той був релевантним не лише для теперішнього періоду, а й для попередніх.

Про актуальність каже співзасновниця, голова оргкомітету Українського тижня моди Ірина Данилевська: «Пишаюся тим, що українська фешн-індустрія насправді виконує роботу багатьох інституцій тим, що осучаснює деякі символи». Зокрема, Лілія Пустовіт у своєму дизайні одягу переосмислила символ Києва – каштанове листя. А в колекції Артема Клімчука багато фрагментів, що виконані в різних техніках вишивки.

Водночас є символи, що виникли не так давно – наприклад, рух «Повернись живим». Тож видається, що все-таки одним із головних критеріїв для називання когось чи чогось символом є меседж, який за допомоги них транслюється, адже, як правило, символ – це «певний знак, який є провідником до ширшого сенсу, чогось більшого, зазвичай того, що стосується цінностей, це портал, який працює в сфері смислів», – зазначив голова Українського інституту національної пам'яті Антон Дробович.

Як зауважив генеральний директор Українського інституту В. Шейко, ми є тими, хто ці цінності закладає в символ: «... Такі асоціації з Україною, як Чорнобиль, вишивана сорочка, пшениця і аграрний потенціал України, дуже добре «перепакуюються» в абсолютно цікаві, позитивні меседжі за кордоном. Чорнобиль – це не лише трагедія, а й символ стійкості, символ краху тоталітарного режиму, символ того, яким чином держава й суспільство можуть долати важкі травми. Вишивана сорочка нам цікава не лише як етнографічний об'єкт, а, наприклад, як символ спротиву, яким вона стала на Майдані, під час Революції Гідності. І таку конотацію символу цікаво було б „розпаковувати”. Аграрний потенціал, поля пшениці нам цікаві не тому, що це просто красиво, а тому, що Україна намагається позиціонувати себе як гаранта продовольчої безпеки в регіоні або в ширшому сенсі – в світі».

Крім того, існує ідея щодо створення певного «канону». «Я добре пам'ятаю нашу першу відкриту стратегічну сесію, два роки тому, коли йшлося про те, чи потрібен Україні певний „золотий канон” явищ, постатей, феноменів, творів, об'єктів, які могли б гідно й цілісно представляти Україну через її культурний потенціал назовні. І тоді більшість учасників цієї стратегічної сесії зійшлися на тому, що такий „золотий канон” неможливо випрацювати, тому що всередині українського суспільства немає консенсусу, які символи мають до нього потрапити», – пояснює Шейко.

Йдеться навіть не про один символ, зауважує міністр культури та інформаційної політики України Олександр Ткаченко: «Символи для мене – це ознака різноманіття, це ознака того, що в суспільстві може існувати діалог щодо того, як ми визначаємо ці символи». По суті, каже він, різноманітність символів – це і є наш «банк ідей» для вибору того, що саме ми хочемо розповісти про себе самим собі й іноземцям.

Але розповідати, схоже, доведеться не одне й те саме. Так, директор Українського інституту вважає, що слід розрізняти символи для самих українців і для іноземців, тобто «внутрішні» та «зовнішні»: «Те, що ми, як суспільство, в якійсь символічній більшості могли би вважати національними символами – це часом не те, що потрібно репрезентувати про себе за кордоном. Тому що ці знаки, символи або будуть беззмистовними, або сприйматимуться зовсім по-іншому, ніж той сенс, ті конотації, які ми в них вкладаємо, а деякі будуть просто нерелевантними. Бо ми говоримо про закордонну репрезентацію української культури як про певну конкуренцію за увагу, за значущість, за вагу цих символів. А деякі з них таку перевірку на якість не пройдуть. І слід усвідомлювати,

що не все, що ми вважаємо найкращим у собі, своїй ментальності, культурі, побуті, таким вважатиметься за кордоном. І часом це зовсім різні речі. Й ті постаті української культури, з якими працює, наприклад, Український інститут, коли ми програмуємо свої проєкти чи то в театрі, чи то в кіно, чи то у візуальному мистецтві, ми розуміємо, що це для більшості українців маргінальна інтелектуальна культура, яка ніколи не буде тут мейнстримом».

Тут слід наголосити, що ці постаті не є мейстримом зокрема й тому, що українцям тривалий час насаджувався викривлений образ самих себе. Цей дисбаланс існує досі, тому варто проводити роботу не лише за кордоном, а й усередині країни.

До того ж, не треба сприймати український інформаційний простір як щось дане – його теж потрібно творити, вдосконалювати, збагачувати високою культурою. Цю думку висловив театральний режисер, засновник ЦСМ «ДАХ», керівник музично-театральних проєктів «ДахаБраха», DakhDaughters, NovaOpera, «ЦеШо», засновник фестивалю сучасного мистецтва ГогольFest Влад Троїцький, наголошуючи, що треба думати про символи не лише сучасної України, а й майбутньої.

Комунікація назовні – це не тільки про конкурентність, а й про роботу з різними аудиторіями, тож і символи теж мають бути різними. Західне суспільство здобуває нині все більше ознак «горизонтальності» – особливо цьому посприяла поява інтернету й соцмереж, – тепер хтось з іноземців може відкрити для себе Україну завдяки цікавому блогеру, в якого матеріали іноземною мовою. Або ж завдяки онлайн-курсам, які нині здобувають усе більшої популярності. А хтось цікавиться гастрономічними експериментами, й смачна українська страва може привернути увагу до культури України. Оскільки, як стверджує ініціаторка проєкту *yizhakultura*, ведуча авторської передачі «У своїй тарілці», дослідниця історії гастрономічної культури Олена Брайченко, їжа теж іс-

нує в культурному контексті. Тож ідеться про різні формати, різні меседжі й різні символи.

Відповідно щоразу, коли ми звертаємося до питання, які символи нам потрібно обрати для подальшого просування в своїй країні чи за кордоном, як це вплине на наш імідж і безпеку, ми повертаємося до теми: які ідеї нам потрібно популяризувати серед українців та чим ми можемо зацікавити іноземців. Можливо, для певних меседжів потрібно ще віднайти символи. Наприклад, що можна назвати символом толерантності українців? Тож робота з символами – це окрема тема для фахового середовища й профільних інституцій [22].

Загалом, наша країна змінюється і дорослішає значно швидше, ніж того бажають її вороги, впевнена Ірина Старовойт, поетка, літературознавця, дослідниці культури.

«У перші роки незалежності Україна в прямому й переносному сенсі збанкрутувала, а бідний небагато заінвестує. У 2000-х роках у нас почали вкладати в інфраструктуру, з початком війни – в оборону, і тільки кілька останніх років як зріле громадянське суспільство ми інвестуємо в найважливіше – людей і їхні ідеї (технологічні, соціальні, мистецькі). Це єдиний спосіб, щоб таланти з вільної держави не виїжджали у великий світ. Як людина, включена в культурні процеси, я вже бачу ці зміни. За підтримки Українського інституту, Українського культурного фонду, Інституту книги, Держкіно та ряду міжнародних і приватних фондів український культурний продукт стає професійним, якісним, конкурентним. А щоб побачити дію цих вкладень і результати масштабніше, треба буде подивитися з відстані хоча б десятиліття. Тому найкращу дію, спрямовану в майбутнє України, не можна зупиняти на півдорозі, треба набратися мудрості, терпіння і дати простір для розвитку. Це довга серйозна гра», – підкреслює дослідниці культури.

Громадський сектор, нова хвиля небайдужих громадян, які виростили вже в самостійній Україні та сприймають її як свою єдину батьківщину, – це великий набуток. Ці українці цінують особисту незалежність, свободу слова й самовираження кожного, хочуть самі приймати життєві рішення та відповідати за них, тобто уже далекі від патерналізму 1990-х. Однак травма залишається, зокрема культурна травма, яка є трагічним історичним прикладом культурного розриву, краху, а також замахом на спільність. «Вона є культурним досвідом у мінус-площині. І так, це правда, ми всі потроху травмовані чимось, але якщо це щось нормально „зажило” й ми з ним справилися в одному поколінні – не біда. От коли це депортація, викорінення, а тим більше – кріпацтво чи расизм у кількох поколіннях, тоді це має кумулятивний ефект і проникає в наступні покоління навіть після формального демонтажу структури насильства, наприклад після знесення кріпацтва. Тому Шевченко знову актуальний, бо ж він виступає не лише проти імперії закріпачених тіл, але насамперед проти закріпачення духу», – зауважує І. Старовойт. – Ніхто не пройшов цей шлях до кінця. Може, хтось серйозно попереду нас в опрацюванні свого важкого історичного спадку, але привиди минулого переслідують практично всіх. Жорстокості в нашому столітті не менше, ніж у попередніх. Зате наш час відрізняє спроба рефлексувати і

змінюватися... Україна – це країна, де історичними нарративами вміло маніпулювали, щоб поляризувати та ділити громаду зсередини і ззовні».

Втім, сьогодні ми все ближче до побудови культурного діалогу. Крім того, ми синхронізовані з рештою світу й зараз нам навіть важко уявити, наскільки відсталим і застиглим у часі було радянське життя. Супутнім ефектом усіх цих процесів став розквіт української культури без тиску та цензури, нині ми вже звикли, що наші таланти представлені на всіх світових майданчиках, часто виграють змагання і мають мільйони фоловерів.

Зроблено зачин культурних політик, і постають нові інституції на їхню підтримку. Досить подивитися різні рейтинги, щоб побачити наскільки глобалізованою, успішною стала українська молодь за останні роки.

Щодо державної підтримки, то, наприклад, Український інститут книги запустив програму перекладів Translate Ukraine, яка компенсує витрати видавця на переклад і публікацію української книжки іноземною мовою. Поза тим, Український інститут, Український ПЕН та Український інститут книги вручили першу в історії премію Drahomán Prize за переклад з української художньої книги німецькій перекладачці Клавдії Дате. Ми стаємо учасниками культурного діалогу як рівні серед рівних, без меншовартості та з виходом українських історій у мейнстрим [23].

Важливо також скористатися фактом, що Україна завжди була важливою для інших держав – чи то йдеться про Австро-Угорську імперію, про Річ Посполиту, чи Оттоманську імперію, Радянський Союз, Російську імперію. Україна завжди була місцем перетину культур, багатомовним, багатоетнічним, багатоконфесійним середовищем. Це унікальний факт, що вирізняє її серед інших країн, які виходять з радянського чи імперського досвіду. Це те, що робить Україну особливою і ставить у центр її власної історії.

Спільна історія, спільна спадщина – на це можна подивитися з різних боків, зауважує Мейхіл Фаулер, історикиня, дослідниця культури Росії та Східної Європи, професорка Стетсонського університету (США). «Польський інтелектуал Кшиштоф Чижевський сказав, що часто в нашому мультикультурному сьогодні ми думаємо про побудову мостів. Про те, щоб перейти з одного боку ріки на інший. Ми хочемо, щоб люди переходили на наш бік ріки, щоб у них була можливість асимілюватися, зрозуміти нас. Але водночас він говорить: треба усвідомити, що більшість міст побудовані на обох берегах ріки. Ми не існуємо без іншого берега. Це, звісно, метафора, але мені здається, що вона важлива для переосмислення того, що для нас значить спільний досвід, спільна спадщина», – підкреслює вона.

Розмірковуючи про наше постколоніальне минуле, яке впливає на репутацію та образ України сьогодні, Тамара Гундорова, професорка Інституту літератури ім. Т. Шевченка, членкиня-кореспондентка НАН України, літературознавиця, культурологиня, підіймає питання прив'язаності культури до певної території, мови, місця народження митця, школи, традиції тощо.

На її думку, всі ці чинники повинні бути враховані, залежно від ситуації: «Варто подивитися на інші народи, які досі проходять процеси деколонізації».

Значною мірою вони вже випробували моделі відстоювання і повернення своєї ідентичності, зняття мемів і деконструкції міфів, що йдуть з колоніальних часів. Уже вироблені формули, які дозволяють говорити про певну гібридність, скажімо, „український і російський художник” або „письменник українського походження”. Однак ми повинні відстоювати приналежність того чи іншого художника чи письменника до України у світі. Донедавна теза про те, що Казимир Малевич або Олександр Архипенко – українські художники, викликала б бурхливу реакцію. Зараз бачимо, що вже чимало зроблено, вже відбулося пояснення і відновлення приналежності багатьох художників до України. Однак також дискутується питання про спільні корені. Про це необхідно говорити публічно, організовувати дискусії, виставки. Скажімо, Врубель має сильний стосунок до Києва. Мова не лише про його стінописи в Кирилівській церкві, а й те, що він багато разів приїжджав у Київ, лікувався тут. Чому б у нас не організувати виставку про київський період Врубеля? Важливо знаходити різні форми, якими ми можемо стверджувати свою присутність у світі. Нам не варто боятися складних питань» [24].

Ідея України як держави сформувалася в культурі, завдяки культурі розвивалася і була втілена в життя. Український народ, століттями бездержавний, зберігся сам, зберіг свою мову й довів власне право на незалежність. Саме коштом культури Україна вижила при цараті, совєтах, зубожінні розвалу СРСР, цинізмі дикого формування первісного капіталу. Україна вже довела свою вітальну силу й спроможність до виживання, а те, чим сьогодні вона може бути цікава світовому співтовариству – це актуальна культура. Таку країну ворогам не здолати [25].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Саєнко О. Для чого Україні культурна дипломатія. Один приклад з Австрії / Саєнко Олександра [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/columns/2020/04/28/240765/> (дата звернення 30.09.2021).
2. Семків Р. Ростислав Семків: «Такою сильною, як зараз, українська культура не була вже дуже довгий час» / Олег Коцарев [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://lb.ua/culture/2021/01/08/474179_rostislav_semkiv_takoyu_silnoyu_yak.html (дата звернення 30.09.2021).
3. Філевська Т. Тетяна Філевська: «У Європі нині основна тенденція полягає в розумінні міжнародних культурних взаємин як зв'язку між рівними» / Ганна Трегуб // Тиждень. – 2020. – 20 серп. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://tyzhden.ua/Culture/246618> (дата звернення 30.09.2021).
4. Єрмоленко В. Володимир Єрмоленко: «Варто переставати бути пасивним споживачем, а шукати у культурі відповіді на власні питання» / Анатолій Дністровий [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу:

- https://lb.ua/culture/2021/01/27/475494_volodimir_iermolenko_varto.html (дата звернення 30.09.2021).
5. Терамає Н. Виставка Репіна у Гельсінкі: м'яка сила культури та жорсткі змагання наративів / Наталія Терамає [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://lb.ua/culture/2021/05/14/484495_vistavka_riepina_gelsinki_myaka.html (дата звернення 30.09.2021).
6. Кот С. Знекровлення духу-6 / Сергій Кот // День. – 2020. – 23 лип. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/znekrovlennya-duhu-6> (дата звернення 30.09.2021).
7. Константинова Н. Євангеліє Анни Ярославни на виставці в Москві видають за російське / Надія Константинова [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/yavangeliye-anny-yaroslavny-u-moskvi-vydayut-za-rosiyske/31477073.html> (дата звернення 30.09.2021).
8. Трегуб Г. Володимир Шейко: «Інвестиції в культуру, освіту та культурну дипломатію мають бути співмірними з вливаннями в оборонну інфраструктуру, армію чи розвідку» / Ганна Трегуб [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://tyzhden.ua/Culture/252062> (дата звернення 30.09.2021).
9. Лазарева А. Надія як технологія / Алла Лазарева [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://tyzhden.ua/World/252120> (дата звернення 30.09.2021).
10. Бахтєєв Б. Обнуление Путина: Украине необходима новая информационная стратегия / Борис Бахтєєв [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://detector.media/infospace/article/178860/2020-07-17-obnulyeniye-putyna-ukrayne-neobkhodyma-novaya-ynformatsyonnaya-strategyya/> (дата звернення 30.09.2021).
11. Семків Р. Ростислав Семків: «Українська культура й література виявили надзвичайно сильну волю до життя та збереглися попри дуже активні спроби їх нівелювати» / Ганна Трегуб [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://tyzhden.ua/Culture/252820> (дата звернення 30.09.2021).
12. Ліцкевич О. Імена репресованих футуристів повернуть в культурний контекст / Ольга Ліцкевич [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://suspilne.media/125129-imena-represovanih-futuristiv-povernut-v-kulturnij-kontekst/> (дата звернення 30.09.2021).
13. Непійвода М. Не віддамо Малевича й Шевченка росіянам / Марина Непійвода // Газета по-українськи. – 2021. – 3 черв. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://gazeta.ua/articles/culture-newspaper/ne-viddamo-malevicha-j-sevchenka-rosiyanam/1035429> (дата звернення 30.09.2021).
14. Ткаченко: Ми не повинні відмовлятися від спадщини, яку нам подарували вихідці з України. – «РБК-Україна» [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3231094-tkacenko-mi-ne-povinni-vidmovlatisa-vid-spadsini-aku-nam-podarovali-vihidci-z-ukraini.html> (дата звернення 30.09.2021).

15. Ткаченко закликає не віддавати Росії Гоголя та Малевича: Вони - наш культурний спадок [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3191724-tkacenko-zaklikae-ne-viddavati-rosii-gogola-ta-malevica-voni-nas-kulturnij-spadok.html> (дата звернення 30.09.2021).
16. Гоголя примусово записали до «російських письменників» лише через мову творів – Ткаченко [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3219518-gogola-primusovo-zapisali-do-rosijskih-pismennikov-lise-cerez-movu-tvoriv-tkacenko.html> (дата звернення 30.09.2021).
17. Шевченко як «російсько-український поет»: лідер громади у Європі протестує через російський конкурс у Києві [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-protest-sadoha-konkurs-rosiya-shevchenko/31142977.html> (дата звернення 30.09.2021).
18. «Дрібна інформаційна провокація»: Ткаченко про «Россотрудничество» і «російсько-українського поета Шевченка» [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-tkachenko-rossotrudnitches-tvo-shevchenko/31175348.html> (дата звернення 30.09.2021).
19. Заперечуємо будь-які російські наративи стосовно Тараса Шевченка – МЗС [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-mzs-shevchenko-ros-tsentr/31174651.html> (дата звернення 30.09.2021).
20. Костенко І., Халупа І. «Слово о полку Ігоревім» – літературний скарб України чи «русского мира»? / Ірина Костенко, Ірина Халупа [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/slovo-o-polku-ihorevim-i-ukrayina-rus/31481960.html> (дата звернення 30.09.2021).
21. Виноградов О. Україна = мистецтво. Як вітчизняний арт увірвався до світових трендів після Революції гідності / Олександр Виноградов // Новое время. – 2021. – 7 черв. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://nv.ua/ukr/art/revolyuciya-gidnosti-zrobila-ukrajinske-mistectvo-vpiznavanim-u-sviti-eksperti-poyasnili-fenomen-50164382.html> (дата звернення 30.09.2021).
22. Чадюк М. Митці ініціюють публічний діалог про осучаснення культурного іміджу країни та віднайдення нових символів / Марія Чадюк // День. – 2020. – 8 верес. [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/koly-poshuk-vazhlyvyy-tak-samo-yak-i-vidpovid> (дата звернення 30.09.2021).
23. Старовойт І. Ірина Старовойт: «Як зріле громадянське суспільство ми інвестуємо в найважливіше – людей і їхні ідеї» / Ія Ківа [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: https://lb.ua/culture/2021/09/14/493937_irina_starovoyt_yak_zrile.html (дата звернення 30.09.2021).
24. Другак Н. «Хороше мистецтво переходить кордони»: як відбуваються процеси деколонізації в Україні / Наталія Другак [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу:

https://lb.ua/culture/2021/09/29/495048_horoshe_mistetstvo_perehodit.html (дата звернення 30.09.2021).

25. Дорошенко К. Україна – це культура. Чому не можна нищити те, що формувалося століттями / Костянтин Дорошенко [Електронний ресурс]. – Текст. дані. – Режим доступу: <https://suspilne.media/23069-ukrainska-ce-kultura-comu-ne-mozna-nisiti-te-so-formuvalosa-stolittami/> (дата звернення 30.09.2021).

Матеріал підготувала

Шлепакова Т. Л.

головний бібліограф відділу наукового аналізу та узагальнення інформації

Комп'ютерне опрацювання та редагування ***І. Г. Піленко***

Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 1,14. Б/т. Зам. 78. Безплатно

НБУ імені Ярослава Мудрого, Київ-1, Грушевського, 1. Тел. 278–85–12